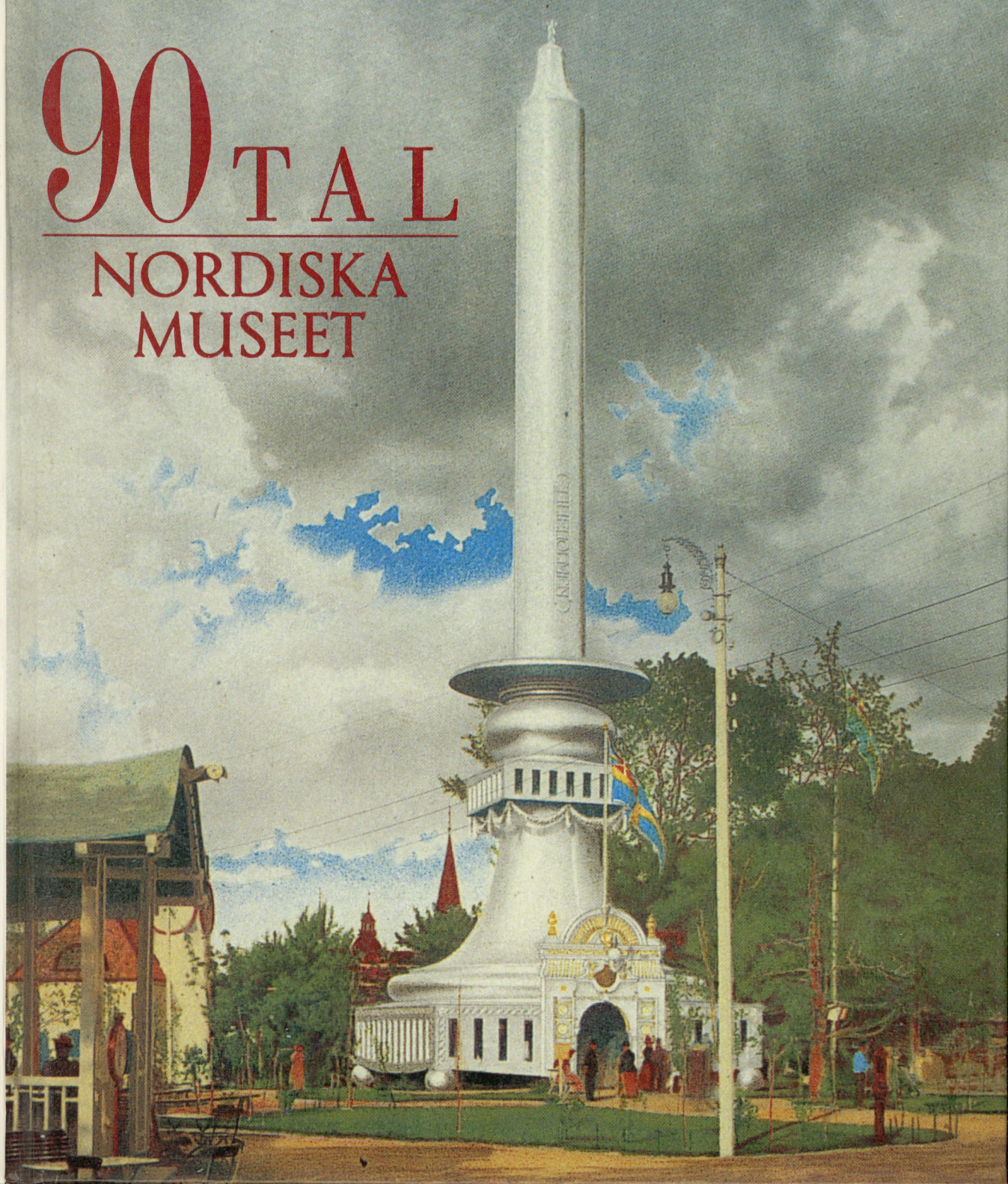

FATABUREN 1991

90 TAL

NORDISKA
MUSEET

90 TAL

VISIONER OCH VÄGVAL

NORDISKA MUSEETS OCH SKANSENS ÅRSBOK

FATABUREN 1991

FATABUREN 1991

ISBN 91 7108 303 0

ISSN 0348 971 X

© Nordiska museet och respektive författare.

Redaktion Hans Medelius, Sten Rentzhog.

Bildredaktör Agneta Johansson.

Teknisk redaktör Berit Nordin.

Bildmaterialet tillhör Nordiska museet om inte annat anges. I de fall fotografens namn inte uppges är denne okänd.

Summaries translated into English by Skans Victoria Airey.

Omslag: Liljeholmen byggde sin utställningspaviljong i form av ett 40 meter högt ljus. Från dess topp strålade elektriskt ljus ut över utställningsområdet. Foto Uppsala universitetsbibliotek.

Bohusläningens Boktryckeri AB, Uddevalla 1991

IDROTTENS FÖDELSE

Mats Hellspong

*Mats Hellspong, docent
vid Institutet för folk-
livsforskning.*

Först när Riksidrottsförbundet bildas 1903, får man ett statistiskt underlag som ger hyggliga möjligheter att bedöma antalet anslutna föreningar och enskilda idrottsmän i Sverige. Från 1903 kan med andra ord idrottsrörelsens expansion följas i siffror, låt vara att dessa ofta är rätt missvisande. Så överstiger t.ex. antalet medlemmar i Riksidrottsförbundet antalet verkliga idrottsmän i landet genom att många är dubbelanslutna till flera föreningar.

Man brukar räkna 1880-talet som ett första genombrottsdecennium för idrotten i Sverige. Nästa uppsving inträffade i slutet av 1900-talets första decennium, förmodligen stimulerat av olympiaden i Athen 1906. Ett tredje och än mer kraftfullt genombrott skedde omedelbart efter första världskriget. Denna idrottens Gründerzeit kan sägas omfatta en rätt lång tid av kontaktsökande, provande av nya idrotter och trevande försök till organisatorisk utveckling.

På 1890-talet bildades flera viktiga riksorganisationer. Så grundade Viktor Balck 1891 Svenska Gymnastikförbundet, idrottens första riksorganisation, huvudsakligen avsedd att samla landets gymnastikföreningar men också med ett oklart bisyfte att även bli huvudman för andra typer av idrottsföreningar, en idé som snart fick slopas. Särskilt i Göteborg fanns en opposition mot förbundet, dels mot dess favorisering av gymnastiken, dels mot dess stockholmsdominans, och 1895 bildades i Göteborg som ett motdrag det mer brett inriktade Svenska idrottsförbundet med två föreningar från 1880-talet, Lyckans Soldater och Örgryte IS, som pådrivande krafter.

1892 hade en annan viktig organisation bildats, nämligen Föreningen för Skidlöpningens och Friluftslivets Främjande i Sverige, senare mer känt som Skid- och Friluftsförbundet. Den

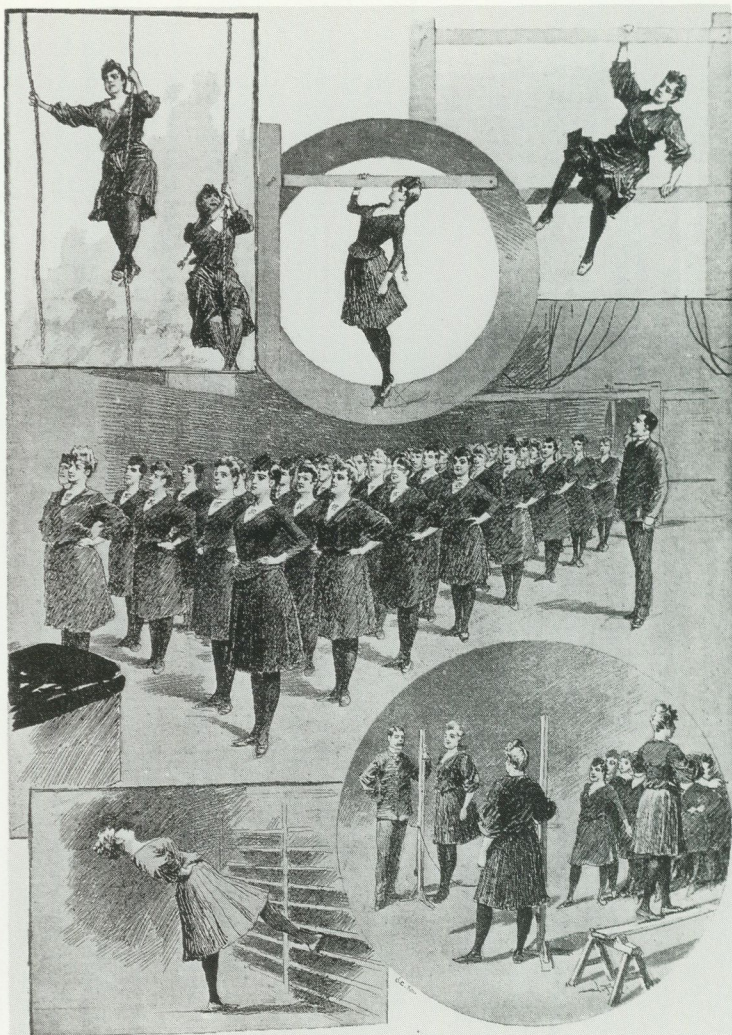
grundades av en krets officerare, där inte oväntat Viktor Balck ingick, och verksamheten var under de första decennierna även inriktad mot tävlingsidrott, redan på 1890-talet arrangerades nationella tävlingar som hade karaktär av inofficiella SM i längdåkning på skidor. Viktor Balck var också den drivande kraften bakom en annan viktig organisation, nämligen Sveriges Centralförening för idrottens främjande, grundad 1897 vid ett möte på Stockholms slott.

Av dessa organisationer från 1890-talet ombildades de båda första snart och fick nya uppgifter i den successiva förvandling som idrottsrörelsen genomgick. Men Skid- och friluftsförbundet och Centralföreningen lever än i dag i högönsklig välmåga. Den förra har blivit det mot bred folkkupplysning inriktade Friluftsförbundet. Den senare, alltjämt en ganska exklusiv herrklubb, fick snart lämna över rollen som den svenska idrottens övergripande huvudorgan till Riksidrottsförbundet men har behållit en ekonomiskt understödjande uppgift inom den moderna svenska idrottsrörelsen.

Föreningsbildandet blev som nämnts intensivare ett stycke efter sekelskiftet 1900. Men visst startade viktiga föreningar sin verksamhet redan på 1890-talet, t.ex. de båda berömda stockholmsklubbarna AIK och Djurgården, "tvingingsklubbarna" kallade eftersom de dels bildades nästan samtidigt, dels snart framstod som "ärkefiender" i främst de stora bollsporterna.

Den internationella idrotten nådde alltså Sverige under slutet av 1800-talet. 1880 ledde Balck den trupp stockholmsgymnasters färd till England, som brukar uppfattas som en avgörande kontakt för den kommande introduktionen av den engelska sporten i Sverige. Och i slutet av samma decennium (1886–1888) utgav samme Balck det viktiga instruktionsverket "Illustrerad idrottsbok". Arbetet på att bana väg för idrotten i Sverige fortsatte naturligtvis under hela 1890-talet, men det bar som sagt inte riklig frukt förrän efter sekelskiftet, även om en lång rad specialtidningar för idrott tillkom på 1890-talet.

Vilka idrotter hade hunnit etablera sig på 1890-talet? Längre dominerades den svenska idrotten av gymnastiken, som genom Per Henriks Lings insatser fått rollen av ett slags nationalidrott. Ännu i början av 1890-talet var en gymnastikförening den typiska svenska idrottsföreningen. Den dåtida gymnastiken var ingalunda inriktad mot tävlingar. Tvärtom betonades dess betydelse

Den lingska traditionen dominerade länge den svenska idrotten och i gymnastikföreningarna samlades de idrottsintresserade. Teckning av Viktor Andrén i Ny Illustrerad Tidning 1890.

som massidrott, dess hälsovärde för gemene man, vikten av allsidiga övningar som inte överbetonade några muskler eller kroppsdelar. Man föredrog stora festliga uppvisningar framför renodlade tävlingar. Gymnastiken var en inomhussport som utövades i skolor och i exercishus. Kärleken till den inhemska gymnastiken var länge en bromskloss för en mer allmän spridning av den internationella tävlingssporten. Inte minst skolornas gymnastik-

lärare var ganska kallsinniga till den engelska sporten. Och även sedan linggymnastiken fått vika för den nya tävlingsidrotten satte de gamla idealen om balans och allsidighet en viss prägel även på den nya sporten. Att skridskolöpare åkte i ständigt vänstervarv kritiserades som riskabelt; det ansågs leda till ensidig utveckling av kroppen. Och att spjutkastningen länge skedde med både höger och vänster hand, varvid det sammanlagda resultatet räknades, är ett arv från det lingianska tänkandet.

Men man kunde nog redan på 1890-talet se att nya sporter var på väg att erövra ungdomens intresse. Föreningar för allmän (fri) idrott, atletik, cykel, rodd (en större sport vid slutet av 1800-talet än i våra dagar), skridskosport och simning blev allt vanligare. Från sekelskiftet växte sedan framför allt skidsport och bollspel (först och främst fotboll) snabbt i popularitet.

Somliga sporter – långt ifrån alla – hade behov av särskilda anläggningar. De första egentliga idrottsplatserna tillkom just på 1890-talet. Ja, den som brukar räknas som den allra äldsta, Balders Hage i Göteborg, togs i bruk redan 1888. Svea Livgardes idrottsplats i Stockholm blev klar 1891. Banorna var efter våra mått mätt primitiva, men här hölls friidrottstävlingar, någon gång t.o.m. internationella, under hela 1890-talet. Idrottsparken i Stockholm, Stadions föregångare, invigdes 1898. Den ansågs då vara Nordens modernaste, med fotbollsplan, tennisbanor och utrymmen för fri idrott, allt inramat av en cykelbana.

BONDESAMHÄLLETS IDROTT

På 1890-talet hade med andra ord många av de idrotter visat sig, som har en framskjuten plats även i det moderna Idrotts-Sverige. Andra, t.ex. bordtennis, boxning och ishockey, hade ännu inte introducerats. Men fanns det då inte en inhemsk idrott med rötter i det gamla svenska bondesamhället? Att Viktor Balck, som på en gång var glödande patriot och starkt anglofilt lagd, i den moderna svenska idrottsrörelsen gärna ville smälta samman både den internationella sporten och den som levde ute i bondbyarna, framgår av hans "Illustrerad idrottsbok". Han behandlar där inte bara t.ex. tennis, fotboll och bandy utan även t.ex. "pärk", "två slag och ränna", "slå sälta" och "slå trilla".

Ute på landsbygden levde ännu i slutet av 1800-talet en hel del

lekar och kroppsövningar med rötter långt tillbaka i det svenska bondesamhället. Det var olika former av brottning, vighetsövningar (med drag av den moderna gymnastiken), kraftprov som att lyfta tunga stenar och olika slags bollspel.

Men de gamla bollspelen kunde inte överleva konkurrensen från de moderna med några undantag. Ett är brännboll, som lever än i dag som framför allt skollek, en given ritual när föräldrar och skolbarn i våra dagar ordnar en klassdag utomhus om våren. Ett annat är gotlänningarnas pärk, som överlevt som en regional specialitet. Under 1800-talet hade pärken en given plats i det gotländska våget, den speciella tävlingsformen i äldre tid för den gotländska idrotten. Men mot seklets slut började vågen förfalla och pärken förlora sin popularitet. Visby Bollklubb, grundad 1878, räddade spelet genom att organisera tävlingar under 1880-talet och i augusti 1890 hölls på Visborgs slätt en stor tävling, som innebar pärkens definitiva räddning och förnyelse.

Men Gotland var i mycket ett undantag. På fastlandet hade den traditionella idrotten i stort sett gått i graven under 1800-talet. Och den tycks ha glömts bort så grundligt, att just landsbygden länge framstod som svårvunnen terräng för den nya internationella idrotten. I riksdagen fanns just hos landsbygdens riksdagsmän ett motstånd, i varje fall mot officiella anslag till idrotten. Ändå fanns det ju många idrotter där bondebefolkningens ärvda färdigheter kom dem väl till pass. Skidåkningen dominerades till en början av samer och nybyggare och även skridskolöpingen hade en gammal folklig förankring. Vintern 1890–1891 anordnades skridskotävlingar på Gävlefjärden till vilka särskilt kustens fiskarbefolkning inbjöds. Man uppfattade det så, att skridskon i deras liv verkligen ingick som ett fortskaffningsmedel av traditionell betydelse. Annars tycks roddsporten ha intresserat sekelslutets unga fiskare betydligt mer än skridskosporten.

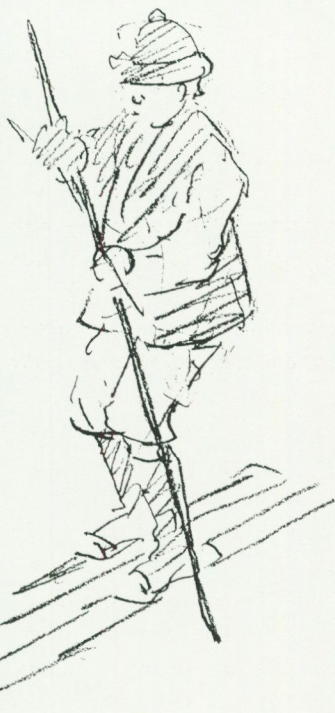
På landsbygden stod man som sagt vanligen främmande och undrande inför den nya sporten, inte minst mot det bisarra att idrotta i särskilda sportkläder, uppfattat som höjden av extravagant snobbism. Att idrotten kunde bli en kulturchock förstår man av uppgiften från sekelskiftets Ljusdal, där några resoluta odalmän helt enkelt lyfte ledaren i ett pågående maratonlopp av banan i tro att den flämtande löparen i sina lätta och besynnerliga kläder var en rymling från en anstalt och borde tas om hand. Och i ett "resebrev" till Tidning för idrott i september 1890

redogör en skribent för det obefintliga idrottsintresset i en svensk småstad:

Af ödet fördes jag nästan direkt från gymnastikfesten i Paris och London 1889 till Åmål och började som sann idrottsman söka efter själsfränder – hvilket i början såg ut att alldeles misslyckas. Jag fann ingen, som var lifvad för annan idrott än jagt, – just den idrott, som jag aldrig öfvat. Min idrott för sommaren bestod därför i att ensam ge mig af utåt vägarne, springande kapp med mjölkbud och andra körande – och att folk ej ansåg mig fullt klok, det vet jag bestämdt.

Idrotten på 1890-talet demonstrerades vid olika högtidliga sammankomster. Uppvisningar och fester stod på programmet snarare än tävlingar på fullaste allvar. Man kan inte nog understryka ordet "högtidlig". Gymnastikuppvisningar inleddes gärna med en fosterländsk prolog och avslutades med nationalsången (eller "folksången" som man gärna sade) och ett leve för Konungen. I de borgerliga kretsar, som gick i spetsen för idrottsrörelsen under detta decennium, hörde det inte riktigt till god ton att ta ut sig till det yttersta, att springa sig svettig och flämtande. Men detta var en hållning på ganska snabb avskrivning. Idrotten var med stormsteg på väg mot tävlingshets och elitänkande.

En stockholmare på skidor. Teckning av Erik Tryggelin 1899 i Nordiska museets arkiv.

TÄVLINGAR I SLUTET AV 1800-TALET

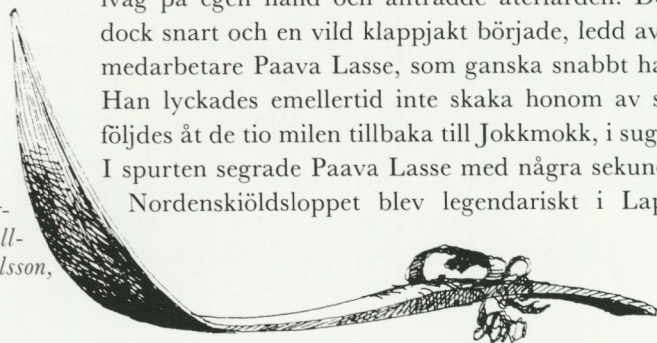
Det var under 1880-talet som de spektakulära tävlingarna gjorde entré i den svenska idrotten. Låt oss se på några av de mest omskrivna. Den första stora skidtävlingen i landet, Norden-skiöldslppet, anordnades i april 1884 längs sträckan Jokkmokk–Kvikkjokk–Jokkmokk, ett lopp på över 20 mil eller ett gott stycke längre än Vasaloppets dubbla sträcka. Bakgrunden till loppet var att två samer, Paava Lars Nilsson Tuorda och Anders Rassa, deltagit i Nordenskiölds berömda Grönlandsexpedition 1883 och därvid uppgavs ha gjort en uppseendeväckande lång rekognosceringstur på skidor, vars längd betvivlades av hemmavarande svenskar. För att bevisa samernas uthållighet som skidlöpare tog Nordenskiöld initiativ till loppet, i vilket 16 löpare startade, både samer och nybyggare. Gemensam start skedde i byn Purkijaur utanför Jokkmokk på eftermiddagen den 3 april. Det rätt milda vädret tvingade startern att invänta eftermiddagens skare.

Efter en nattlig tiomila skidfärd kom en större skara löpare

Den första backlöpningstävlingen i Bellevueparken i Stockholm, 1879, som arrangerades av den nybildade Stockholms skidlöpareklubb drog 5.000 åskådare, bl.a. prinsarna Carl och Oscar, "som sprungo omkring i snön som vanliga dödliga", berättade Dagens Nyheter. Teckning av R. Haglund i Ny Illustrerad Tidning.

Skogsskida, tillverkad av en same från Täsjö i Ångermanland för 1897 års utställning. Teckning Göran Carlsson, Västerbottens museum.

samtidigt fram till vändpunkten i Kvikkjokk, där prästen Carl Laestadius tjänstgjorde som kontrollant. Flera startande hade nu brutit, plågade av törst eller magsmärtor. På prästgården i Kvikkjokk hade man kommit överens om att tillsammans äta mat innan återfärden började, men en av deltagarna, nybyggaren Per Olof Länta, en av favoriterna, smet utan att genast upptäckas iväg på egen hand och anträdde återfärden. Detta upptäcktes dock snart och en vild klappjakt började, ledd av Nordenskiölds medarbetare Paava Lasse, som ganska snabbt hann upp Länta. Han lyckades emellertid inte skaka honom av sig utan de två följdes åt de tio milen tillbaka till Jokkmokk, i sugande dagsmeja. I spurten segrade Paava Lasse med några sekunder.

Nordenskiöldsloppet blev legendariskt i Lappmarken. Det

Norrbottens trupp vid de nationella tävlingarna i Sundsvall 1899. I truppen deltar tre samer klädda i samedräkter och utrustade med bara en stav medan de övriga har två. Vid dessa tävlingar användes för första gången speciella tävlingsskidor, s.k. sahlénare. Foto Västerbottens museum.

hade varit en våldsam kamp mellan samer, klädda i sina smidiga koltar, och nybyggare från t.ex. Aktsik, Svana och Vaikijaur. Medelåldern bland löparna var förvånande hög. Paava Lasse var 37 år, Länta 40 och sjuan i mål, samnen Amma Ammasson Ländta, hela 51 år. Vad som lockade var inte bara äran utan även de prissummor som satts upp. Paava Lasses första pris inbringade honom 200 kronor, en ansevärd summa vid denna tid. Trean Apmut Andersson Arrhman fick 100 kronor. Han hade åkt

Skidåkning i Sandträsk, Västerbotten 1909. Foto L. Drugge.

skidor ända från Peuraure i Kvikkjokksfjällen för att få delta i loppet. Omedelbart efter tävlingen kvitterade han ut pengarna, fyllde ryggsäcken med begärliga varor ur en handelsbod i Jokkmokk och gav sig i väg tillbaka på skidor de tio milen till hemmet, utan att delta i den fest som hölls efter avslutad tävling.

Folktraditionen sysselsatte sig länge med denna Sveriges första organiserade skidtävling. Det ryktades om att Paava Lasse fått en fin guldklocka av upptäcksresanden Nordenskiöld och det viskades också i Lappmarken att Paava Lasse märkt att han inte skulle kunna besegra Per Olof Länta och därför erbjudit sig efterskänka en skuld och dela prispengarna med honom om Länta lät honom vinna. Att detta skulle vara något annat än en skröna är inte bevisat.

Nordenskiöldsloppet blev inledningen till många tävlingar mellan samer och nybyggare, två grupper som kom att dominera längdlöpning på skidor i några decennier. En liten elit utkristalliserade sig, som gärna tävlade med medaljer dinglande på bröstet. I februari 1897 hölls den första stora skidtävlingen i Dalarna, ett lopp från Falun till Gävle på omkring 10 mil. Norrbottenslöparna, framför allt samerna, var favoriter men åtskilliga skidåkare från södra Norrland och Mellansverige ställde också upp, bl.a. en del officerare och underofficerare från Stockholm. De tävlande undersöktes före och efter loppet av den berömde medicinprofessorn Salomon Henschen. Man var vid denna tid ännu rätt osäker om vilka konsekvenser stora fysiska ansträngningar kunde ha på organismen.

Starten gick före gryningen den 20 februari vid Falu hamn. ”Halfdunkel rådde och ljuset från flämtande petroleumbloss jämte bengaliska eldar belyste på ett magiskt sätt de på en lång linie uppställda täflande”, berättar ett ögonvittne. Löparna vägledades ut på sjön Runn och fick så småningom en brinnande vårdkase på Stabergs klack vid Korsnäs att köra efter. Man skulle obligatoriskt passera kontrollstationer i Hofors, Storvik, Forsbacka och Valbo. De bästa norrbottenslöparna visade sig överlägsna sina konkurrenter. Fem man kom nästan samtidigt fram till målet och i en rasande spurtstrid segrade fjällsamen Anders Kuoljok före nybyggaren J. A. Grubbström.

Liksom i dagens Vasalopp fanns det vid sidan om den kämpande eliten också löpare, vars viktigaste målsättning var att ta sig fram till målet inom en stipulerad maximitid. Löjtnanten Drake från Stockholm, som medryckande skildrat loppet i På Skidor, hörde till dem. Han skildrar sin klädsel på följande sätt:

Jaegerskjorta och en stickad tröja var hvad som bars under kavajen, i hvars fickor lågo: skidpolityr, en bastant knif, remmar och snören, kartor, kompass, klocka, vantar, muddar, halsduk, kolaessence och smörgåsar.

Drake tog rätt god tid på sig. I Storvik bjöd han en medtävlande på restaurant och drack ”en halva burgunder” och i Kungsgården hälsade han under en timmes tid på en sjuk vän. Han vittnade också om det stora och välvilliga intresse som ortsbefolkningen visade löparna. Folk i ensligt belägna stugor vinkade uppmuntrande och sökte ofta truga på de passerande en kanna dricka eller varm mjölk.

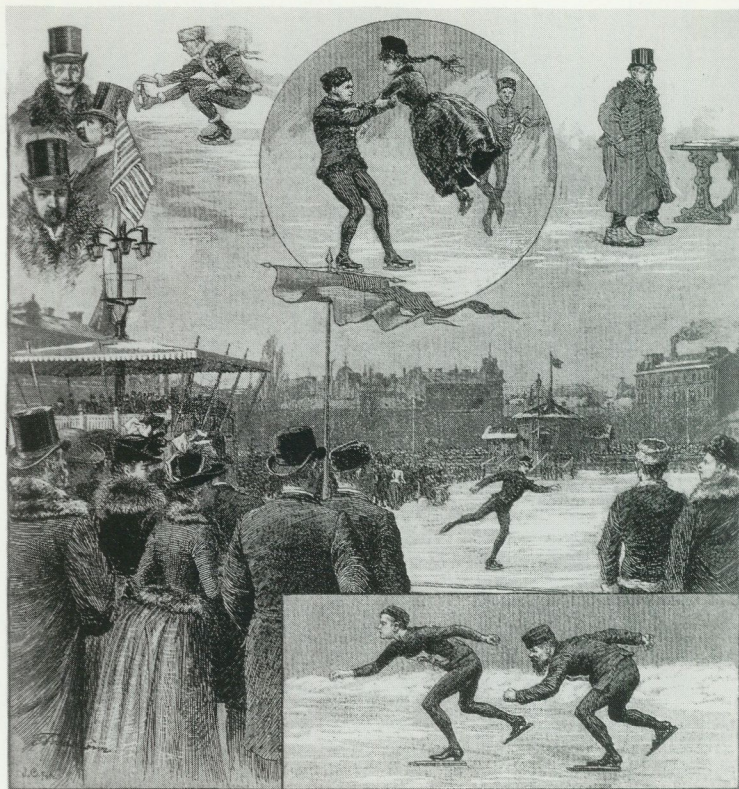
Nybroviken var centrum för skridskosporten. Tävling med engelska, norska, finska och svenska deltagare. I mitten pristagaren i konståkning Hult och nederst "Hrr Thomas och Pettersson tävla om 1:a pris i hastighet".
Teckning av Edvard Forsström i Ny Illustrerad Tidning.

Ur Ny Illustrerad Tidning 1891.

SILFVERPOKAL,

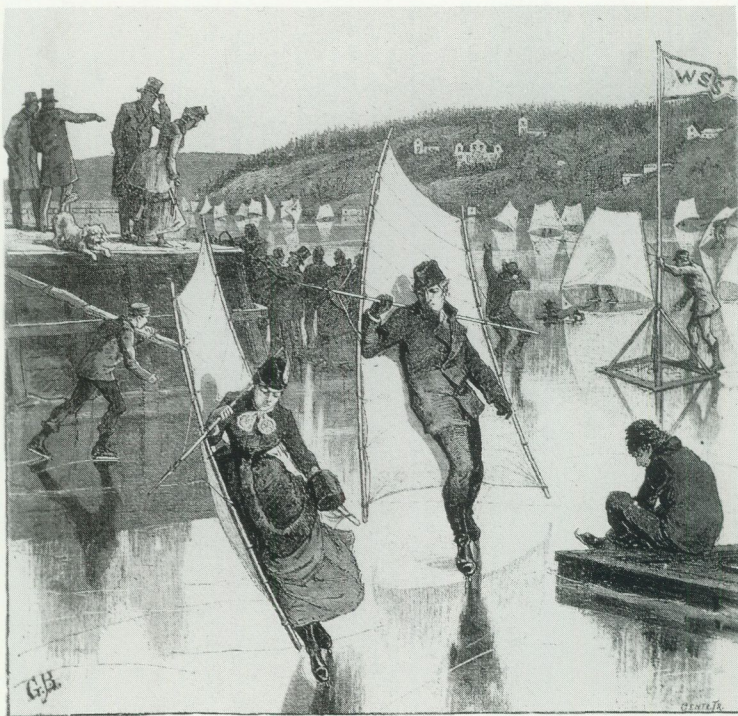
beställd af Stockholms allmänna skridskoklubb till hastighetstävlingen på Nybroviken d. 1 mars.

Nordenskiöldsloppet och Falu-Gävle-loppet är goda exempel på den dramatik, heroism och äventyrliga oberäknelighet som kunde utmärka de allra tidigaste skidloppen, innan riktigt fasta och standardiserade regler blivit allmänt accepterade. Andra exempel på detta lämnar budkavlelöpningarna på skidor, som kom igång exakt vid sekelskiftet och behöll stor popularitet i ett par decennier. Budkavlelöpningen var en rent svensk uppfinning och startades på initiativ av Skidfrämjandets förste ordförande Adolf Heijkenskjöld. Det var en stafett över vanligen tre sträckor över mycket långa avstånd. Det första loppet 1900 utgick från Bollnäs. Första sträckan gick till Hudiksvall, den andra till Sundsvall och den tredje och sista till Härnösand. Man använde skidor och vägen var valfri, vilket ledde till stor dramatik de år tävlingarna hölls i yrsnö och stormväder. Redan vid det första

loppet 1900 körde många löpare vilse och tvingades lysa sig med stormstickor i skydd av granar för att kunna läsa sina kartor. Budkavleloppen hade karaktär av skidorientering, även om man ofta kunde följa större vägar. Det psykologiska rävspelet hade stor betydelse, man hade mycket att vinna på att bluffa medtävlarna att följa fel väg eller smita ifrån sällskapet under matpauser och raster. Budkavletävlingarna på skidor var i sin gamla form verkligen ägnade åt att sätta folkfantasin i rörelse.

I den andra stora vinteridrotten i slutet av 1800-talet, skridskoåkningen, ordnades tävlingar både i konståkning och hastighetsåkning. Särskilt berömda blev arrangemangen på Nybroviken i Stockholm, som under hela 1890-talet var centrum för svensk skridskosport. Mot slutet av decenniet fick skridskoåkarna på Nybroviken dock konkurrens av en ny sport, bandyn (eller "hockey" som den till en början kallades). Den hade Clarence von Rosen, en av sekelskiftets stora idrottsinspiratörer, lärt känna i

Skridskosegling var en populär sport både för damer och herrar. Här på Värtan. Teckning av G. Broling för Svenska Familjebulletinen 1888.

Östbergs Velocipedskola.

Vinterkurserna för damer och herrar hafva börjat. Per kurs **kr. 10**, pr lektion **kr. 1: 50**.

Helsesammaste motion.

OBS! Öfningarna kunna försiggå i vanlig promenad-dräkt.

Anmälän kan ske alla hvardagar (utom Lördag) kl. 2-8 och 7-8 e. m. i E. W:s stora sal, Regeringsgatan 72. Telefon 118 33.

England och vintern 1895-1896 lanserade han den i stockholms-societeten och den blev för ett antal år en sport med aristokratiska förtecken, utövad av inte bara Officerarnes Hockeyklubb och Uppsala Studenters Hockeyklubb utan t.o.m. av Kronprinsessans Hockeyklubb (med den engelskfödda kronprinsessan Margaretha som primus motor).

För folkfantasin var det de långt utdragna tävlingarna över väldiga avstånd som särskilt verkade eggande och stimulerande. Teknik- och bedömningssporter krävde betydligt mer av åskådaren och det dröjde därför innan de blev allmänt uppskattade. Vi såg nyss vilken hänförelse de stora skidtävlingarna över väldiga

10 öre luft kunde köpas vid Gustav Adolfs torg i Stockholm i början av seklet.

Starten går för det allra första cykelloppet "Mälaren runt" på Liljeholmsbron vid Hornstull den 2 juli 1892. Den vitklädde cyklisten t.v. är den blivande vinnaren Gustaf Fjæstad, för vår tids konstpublik kanske mest känd som "Snömålararen". När han gick i mål var han enligt Tidning för idrott "ej fullt så vit och ren, som när han på lördagen startade, men i god kondition och vid bästa lynne". Foto Stockholms Stadsmuseum.

avstånd framkallade. Vasaloppet är än i dag ett exempel på en sådan fascinerande långtävling. Men även cykelsporten, eller som det hette "hjulsporten", kunde erbjuda denna typ av underhållning. Den 2 juli 1892 ägde premiären rum för det sedermera klassiska cykelloppet "Mälaren runt". Nio cyklister gav sig i väg samtidigt från Liljeholmen i Stockholm. En stor skara stockholmare bevittnade starten och kunde sedan följa loppet på anslag i Wiklunds velocipedaffär vid Norrbro, dit ställningen successivt telefonerades in. Många stod här i full spänning hela natten.

Två cyklister från Malmö, Markman och Holmqvist, tog ledningen från starten och drog upp ett mycket högt tempo. De

ledde vid Södertälje och Strängnäs, men i sällskap med ett par stockholmscyklister. I trakten av Eksåg mellan Strängnäs och Eskilstuna inträffade dock en olycka. Malmöcyklisterna, som alltjämt ledde loppet, uppfattade inte i tid en grind som spärrade vägen utan körde rakt in i den och skadade sig så att de bägge måste bryta loppet. Tydligen körde man utan bromsar på cyklarna. Det ger onekligen ett fascinerande tidsperspektiv att det efter huvudvägen runt Mälaren vid denna tid fanns ett femtiotal grindar! Man hade kommit överens med särskilda grindvakter att dessa grindar skulle vara öppna under tävlingen, men några av vakterna hade uppenbarligen försummat sin uppgift.

Tävlingen gick dock vidare. Mat och dryck serverades vid kontroller i Eskilstuna, Kungsör, Köping och Västerås, dit man kom efter klockan två på natten. Någon egentlig vila blev det dock aldrig tid till. Från Enköping, som man lämnade vid halv fem-tiden på morgonen, började slutstriden. Tidning för idrott skriver:

Nu begynte inåknigen och striden på allvar, Ericsson gjorde början, i det att han vände ifrån kamraterna vid raststället utanför Enköping, red tvärs genom staden, ut genom dess andra ända. Ett stycke längre bort möter honom brodern, Rudolf E., som emellertid ej blott återkommit till Stockholm på lördags afton, utan ridit ut till mötes vid midnattstid. I uppdrifven fart rycker han nu Gideon E. med sig. Af de öfrige, som quardröjt vid andra tullen, är Fjaestad snart efter i sadeln och lägger in hela sin kraft för att åter upphinna Ericsson. Denne, som af brodern bjudits rödvin, begynner lida svårt af sömnlust och brodern måste använda särskilda medel för att hålla honom vaken och hans energi vid lif. Fjaestad går om i god fart, From och Bruzelius skönjas redan.

Gideon Ericsson, som försökte rycka ifrån efter Enköping, hade fått sin sadel förstörd i början av loppet. Brodern Rudolf, som också deltog men ansågs ha mindre segerchans, lät då sin bror överta hans sadel och bröt loppet. Rudolf hade nu återvänt till Stockholm och begivit sig till Enköping för att möta de tävlande och sekondera brodern. Det hjälpte dock inte. Gustaf Fjaestad, framstående både som cyklist och skridskolöpare och så småningom riksbekant som målare, segrade i stället. Strax före klockan åtta på morgonen passerade han målet vid Haga grindar.

Vår tids stora folksport, fotbollen, kom till Sverige först på 1880-talet och det rådde i åtskilliga år en stor förvirring om det

Det blev den s.k. associationsfotbollen med rund boll som slog igenom i Sverige. Fotbollsplanerna var ofta enkla, utjämnade åkerfält, som på denna bild från sekelskiftet.

var associationsfotboll ("soccer") med rund boll eller rugby med oval boll man borde satsa på att lära sig. Ett hinder för sportens utveckling var bristen på lämpliga planer. Men på 1890-talet började fotbollen spridas i landet med göteborgsklubbarna Lycans Soldater och Örgryte och stockholmsklubbarna AIK och Djurgården som pionjärer. Dessutom hade skolfotbollen börjat skjuta fart, t.ex. vid Norra Latin i Stockholm. Så här kunde det låta i en lokal tidning, när fotboll första gången demonstrerades i Malmö av danska spelare (i oktober 1890):

För de allra flesta var det hela någonting fullkomligt främmande och obekant. De betraktade helt förvånade de 22 kraftiga unga männen, och kunde icke rätt begripa hvad meningen var med dess benskenor och tunga snörpjexor men mycket lätta kostymer i övrigt; men spelet började och efter hand blef det lif och intresse äfven bland åskådarna. Man häpnade öfver den kraft och vighet som af hvardera partiet utvecklades under sträfvandet att föra bollen upp genom motpartiets mål, beundrade de säkra spark, för hvilka

Inte minst genom kronprins Gustafs intresse blev tennis en sport för de mera välbärgade. Ett societetssällskap på sommarnöje i Hjo, färdiga för spel. Foto John Kjellgrens Fotografietelier, Hjo.

Lawn Tennis-

m. fl. spel, såväl kompletta som lösa delar, **Säkerhets-velocipeder** af egen tillverkning, förstklassiga, jemte alla tillbehör.

Fotbollar, Barnkärror.

Fiskredskap, alla slag.

Hammerless- o. andra gevär, Jagtredskap, Jagtkrut m. m.

Georg A. Bastmans Sportmagasin.

Kungsträdgården, Stockholm.

bollen flög högt upp i luften eller längs marken öfver hela banan, och fann det ytterst roande, när någon lät bollen studsa mot sitt hufvud och sände den högt till vädrens igen, eller när två tre stycken rullade om hvarandra på banan, men blixtnabbt stodo på benen igen, hvar för sig görande de yttersta ansträngningar att föra bollen vidare åt motpartiets sida.

Ett annat bollspel, tennis, hade introducerats i Sverige redan på 1870-talet sedan dess föregångare, jeu de paume, med rötter tillbaka till Erik XIV:s bollhus i Gamla stan fallit i glömska. Inte minst genom kronprins Gustafs, sedermera Gustaf V, stora personliga intresse, spreds tennisen snart till slott och herrgårdar. Klimatförhållandena i Sverige gjorde dock att tennis mest måste bli ett inomhusspel och på 1890-talet togs gymnastiksalar och exercishus i anspråk. Tennishallen i Stockholm invigdes 1896 och står ju kvar och är fullt användbar än i denna dag.

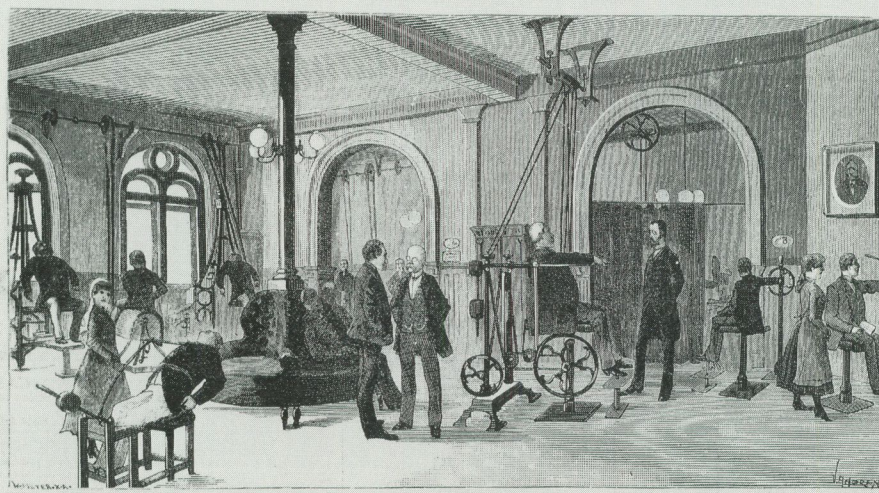
Ur skissbok av Erland Heurlin i Nordiska museets arkiv.

Kraftsporter som tyngdlyftning och brottning har som vi sett rötter tillbaka till det svenska bondesamhället. I slutet av 1800-talet blev de populära som föreningsidrotter. Atletik blev i Sverige namnet för tyngdlyftning till skillnad från andra språkområden, där *athletics*, *sports athlétiques* och *Leichtathletik* avser det vi kallar "fri idrott". Såväl tyngdlyftning som brottning (och senare boxning) dominerades tävlingsmässigt av professionella artister, som reste land och rike runt och visade upp sin styrka för pengar. Hjalmar Lundin och Arvid Andersson, "Starke Arvid", var berömda atleter under 1890-talet, som kunde lyfta pianon eller stora grupper av vuxna män.

Över huvud taget hade naturligtvis inte idrotten på 1890-talet hunnit få sin fasta organisation i en väl kontrollerad folkrörelse, som skulle bli fallet efter sekelskiftet. Ännu var idrott ett eldorado för allehanda individuella artister som ville slå mynt av sina talanger. Idrotten låg snubblande nära cirkuskonsten. Det gäller inte bara atleter utan också t.ex. de "snabblöpare", som under hela 1800-talet turnerade runt i riket. Ofta tävlade dessa professionella löpare mot hästar, som t.ex. Herr A. Dibbels gjorde i Falun 1883 enligt en annons i Dalpilen:

Östermalms Mekanisk-Gymnastiska Institut

i Badhuset N:o 4 Sturegatan. — Föreståndare: D:r A. Levertin.

Steget är inte så stort mellan vårt 90-tals Gym och Östermalms Mekaniska-Gymnastiska Institut 1890. Ur annons i Ny Illustrerad Tidning.

*Ridskakning för damer. Zanders
Mediko-mekaniska gymnastik.
Ny Illustrerad Tidning 1895.*

STOR KAPPLÖPNING eger rum å den s k Cirkusplatsen vid Holmgatan Söndagen den 4 Febr. från kl. half 2 till kl. half 4 e.m. OBS! Sista föreställningen. OBS! Kapplöpning emellan Herr Dibbels och en Ryttare härifrån staden. Ryttaren skall rida i traf (ej i galopp eller skridt). Obs! Frågan är blott om hästen kan hålla ut i traf lika länge som Herr Dibbels. Man kan här af få ett begrepp om, huruvida en menniska kan hafva lika stor uthållighet som en häst. Herr Dibbels springer 3 sv. mil på 1 och en half timme, utan uppehåll. Kapplöpningen börjar precis kl. 2 e.m. Entré: 1:sta plats 50 öre, 2:ndra plats 25 öre.

Reklamaffisch 1895. Nordiska
museets arkiv.

Nyhet i bokmarknaden
UT I DET FRIA!
PRIS 1 KRONA
Utgifven af

**Alla vänner
af sund idrott**

**börja intressera sig
för denna bok.**

med innehåll: "lakttagelser om vår svenska ungdoms lekar och
kroppsofningar under de senaste 30 åren" med
förord af Herr Professorn och Kommandören FR. HOLMGREN
efter skrift Doctor PER GREN
Med. Dr. och Riddaren A. BERGSTRAND
Rektor och Riddaren P. HJ. SÖDERGAUM

"EN VELOCIPED-TURIST-FÄRD"

1890-TAL OCH 1990-TAL

Idrotten var för hundra år sedan en rätt marginell företeelse i det svenska samhället, ett tidsfördriv och ett växande intresse hos framför allt unga affärsmän och kontorister, officerare och läroverkselever. Den som ville följa idrotten måste gå till specialpressen, som redan hunnit etablera sig på 1890-talet. De stora dagliga tidningarna skrev däremot blott sporadiskt om idrotten. Men den som hade ögon att se med kunde lätt förespå att detta nya tidsfördriv hade framtiden för sig. Man kunde snart se prov på idrottens förmåga att både locka till utövning och att attrahera stora människomassor till åskådarrollen.

Nu på 1990-talet har vi facit i handen. Idrotten blev en massrörelse, i dag den i särklass största folkrörelsen i landet. Den utvecklades till den perfekta underhållningen i massmedia, allra mest i TV. Genom massmedia har miljoner skolats till kunniga och kompetenta åskådare och bedömare. Den idrott, som för inte så

länge sedan var okänd för många, lär i dag knappast någon helt undgå att uppmärksamma och ta intryck av. Visst var Paava Lasse, Gustaf Fjaestad och "Starke Arvid" kända figurer i idrottskretsar på 1890-talet, men det är först radio och framför allt TV som gjort den moderna tidens elitidrottsmän familjära och välbekanta i vartenda svenskt hem.

Men naturligtvis har massmedias entusiasm för idrotten också medfört problem för idrottsrörelsen. De pengar som numera strömmar in i idrotten har också för länge sedan urholkat de ädla amatörideal, som så länge präglade den, i varje fall officiellt. På 1890-talet hade dessa amatörideal ännu inte riktigt knäslatts. Det var trots allt pengarna som lockade de första skidrännarna till tävlingsspåren och i tidens tidningsreferat nämns regelbundet vilka priser som de olika vinnarna erhöll, ungefär lika öppet som man i dag meddelar prissummorna i den internationella tennis-cirkusen. De enorma värden som numera står på spel i idrotten borde också hota fairplay-idealet. Rent fusk avslöjas dock förvånansvärt sällan, bortsett från dopingen i olika former, som naturligtvis i sig är ett minst sagt dödligt hot mot idrotten under 1990-talet.

På 1890-talet tog den organiserade svenska idrottsrörelsen sina första stapplande steg, någon riksorganisation fanns ännu inte. Idag är idrotten genomorganiserad – ibland överorganiserad. Om ett kriterium på en folkrörelse skall vara att den skall hålla en mot statsmakterna självständig och oppositionell linje är det tveksamt om idrottsrörelsen i dagens Sverige fyller det kriteriet. Oppositionell i politisk mening har den aldrig varit. På den oscariska tiden leddes den av generaler och direktörer och banden till kungahuset var många och starka. I dagens Sverige har socialdemokratin många tunga politiker i idrottens ledning, både på riksplan och förbundsplan. Statsmakterna har en hållhake på idrottsrörelsen, inte minst ekonomiskt. Till nästan chockerande stor del är idrotten i Sverige beroende av statsanslag. Sådana var främmande för pionjärerna på 1890-talet.

Idrotten har alltid varit en ungdomsrörelse. Men detta är egentligen mer uttalat i dag än det var på 1800-talet. De generösa bidragen för ungdomsverksamhet har lockat idrottsföreningarna att söka sig allt längre ned i åldersklasserna. Dagens skolbarn erbjuds idrotta i olika föreningars regi. Faran med detta omhändertagande är att barns vilja och förmåga till egen idrott, det jag

skulle vilja kalla "spontanidrott", går förlorad. Idrott blir ett fritidsalternativ som erbjuds av professionella specialister, inte som förr och definitivt på 1890-talet en spontan ungdomsaktivitet med primitiva och hemtillverkade redskap på grusvägar och ängsplaner. Personligen menar jag att detta är en utveckling som borde brytas.

Det finns också tendenser i det slutande 1900-talet, som tyder på att föreningsidrotten har passerat sin kulmen. Den moderna storstadsmänniskan har knappast tid och möjlighet att passa föreningarnas träningstider, i varje fall inte vuxna storstadsbor, som enbart vill idrotta för nöjes skull. Det finns tydliga tecken på en växande "privatidrott" om uttrycket tillåts. Joggingen är väl det bästa exemplet, men även gympingen pekar i samma riktning liksom det stora intresset för golf och tennis, vilka visserligen av formella skäl måste utövas i föreningsform men som har en utpräglad individuell karaktär. Föreningsidrotten kommer att få svårt att rekrytera i de större städerna i framtiden. Däremot kommer den rena landsbygdens föreningar att behålla en viktig roll. De har på många håll kommit att bli den förening som socialt sett håller ihop en bygd, den politiskt och religiöst neutrala föreningen dit alla slags människor dras, inte minst för att markera sin lojalitet med bygden, för att uttrycka den lokala identiteten.